

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Зубачова І.С.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено питання розвитку судової влади в Україні. Визначено, що у більшості демократичних держав право судового захисту закріплюється у конституціях та відіграє важливу роль у структурі конституційно-правового статусу людини. Вивчено питання основних складових змісту права, що полягають у незалежності та неупередженості суду, доступності правосуддя, права апеляційного та касаційного оскарження судового рішення, права на захист, рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом, публічності судового розгляду, а також розгляду справ у найкоротший строк, що передбачений законом. Вказано, що обов'язковим елементом під час становлення правової держави є формування ефективної та незалежної судової влади, яка завдяки реалізації правосуддя була б у змозі вирішувати суперечки, що виникають у суспільстві та захищати права і свободи людини та громадянина. Акцентовано увагу на тому, що постійний розвиток суспільних відносин у державі з моменту проголошення незалежності України призводив до постійної трансформації судової влади.

Ключові слова: влада, судова влада, судова система, реформа, судова реформа.

Постановка проблеми. Так, із прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Акту проголошення Незалежності України від 24 серпня 1991 року були окреслені основні принципи побудови України як демократичної, соціальної, правової держави. Україна здобувши незалежність проголосила намір побудувати правову державу та створити демократичне суспільство – «Державна влада в республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову». У зв'язку з цим, перед Україною було поставлено цілий ряд глобальних завдань, серед яких можна виділити: утвердження та реалізацію засад верховенства права та забезпечення непорушності основних прав та свобод людини. Що в свою чергу призвело до необхідності радикального підвищення ролі та значення судів, а також розвитку та удосконалення усієї судової влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід відзначити, що дослідженням питання становлення судової влади в Україні займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В. Тацій, Ф. Буркач, В. Бринцев, В. Скоромоха, М. Савенко, О. Скрипнюк, Р. Куйбіда, Р. Лівшиц, Б. Малишев, В. Маляренко, Н. Юзікова, О. Ющикта інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інструментом, здатним створити в державі економічні, політичні та цивілізовані соціальні відносини, є довершена правова система, що забезпечується ефективним судочинством. Здійснення правосуддя, на нашу думку, являє собою найбільш яскраву ознаку правової держави, оскільки до основних завдань суду належить захист життя, здоров'я, честі, гідності людини та громадянина, а також захист їх соціально-економічних, політичних та інших прав. Ефективність реалізації судовими органами функцій захисту прав суб'єктів правовідносин від свавілля та беззаконності безпосередньо залежить від створення належних умов щодо їх незалежності та авторитетності.

Мета статті. Окреслити основні історико-правові питання розвитку судової влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток судової влади нерозривно пов'язаний із проведенням судово-правової реформи. Взагалі поняття реформи являє собою зміну, що проводиться в якій-небудь системі без порушення її основ з метою її поліпшення [1, с. 753].

Можна погодитись з думкою таких науковців як Бойка В.Ф., Євдокимова В.О. та Юлдашева О.Х., що сутність та результат судово-правової реформи

полягає у новому мисленні, свідомості, новому погляді та звичайно у принципово новому відношенні до суду з боку пересічних громадян та держави [2, с. 23].

Судово-правова реформа являє собою не лише нормативно-правові акти, що визначають організацію та діяльність судової системи, а в першу чергу являється захистом законних інтересів, прав і свобод людини та громадянина, визначає межі державних інтересів та інтересів державного апарату, що в недалекому минулому характеризувались абсолютним пріоритетом.

До моменту здобуття Україною незалежності функціонувала радянська командитно-адміністративна система, до складу якої також входили судові органи. Так, судові органи знаходились у досить скрутному становищі, оскільки у радянські часи за умов панування політичної монополії суди, як елемент системи державних органів, реалізовували свої повноваження у формі, що закріплювалась та регулювалась найвищими владними структурами держави.

До компетенції суду було віднесено розгляд кримінальних, цивільних та обмежене коло трудових спорів, справи, що випливають із адміністративно-правових відносин та інші, що були передбачені тогочасним судовим законодавством (Основи цивільного судочинства СРСР і союзних республік Указу Президії Верховної Ради СРСР від 9 жовтня 1979 р., Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про судочинстві в СРСР від 25 червня 1980 р. тощо). Радянській судовій системі була притаманна обмежена кількість судових інстанцій, відсутність конституційної юрисдикції, суддівського самоврядування, залежність від партійних комітетів та ін. [3, с. 60-62].

Поступовий розвиток економіки та політики призвів до реформування старої радянської судової системи, оскільки вичерпавши себе дана судова система вже повною мірою не була здатна задовольняти потреби суспільства. Таким чином, зміни у соціальному та політичному житті, соціально-економічні трансформації потребували негайних змін у правовій системі держави та її інститутах, у тому числі досить гостро постало питання щодо створення дійсно неупередженого, самостійного, незалежного правосуддя та забезпечення його чіткого функціонування, а також виникла потреба у нових якісних перетвореннях принципів судового устрою та організації процесу судочинства загалом.

Судово-правова реформа була зумовлена розбудовою України як демократичної правової держави та формуванням громадянського суспільства. Але,

необхідно відмітити, що у суспільну свідомість все частіше запроваджується думка про те, що головним завданням цієї реформи було підвищення авторитету суду, який би став гарантом захисту прав і свобод особи, забезпечив справедливе розв'язання спорів, та основними рисами якого були незалежність та підкорення лише Букві Закону.

Необхідно відмітити, що ідеологічним підґрунтям судово-правової реформи в незалежній Україні стала «Концепція судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. Дана Концепція відобразила головні проблеми законодавчого регулювання здійснення правосуддя та визначила основні завдання та перспективи реформування судово-правової сфери.

«Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28 квітня 1992 р. можна охарактеризувати як продуманий програмний документ, що відобразив структуру та черговість завдань здійснення судової реформи в Україні.

Положення Концепції надали змогу вирішити цілу низку основних завдань, що були покладені в основу проведення судово-правової реформи. Слід відмітити, що перед тим, як були сформовані конкретні пропозиції щодо проведення судово-правової реформи, було обґрунтовано необхідність реалізації обраного курсу реформ. Так, наприклад, було визначено основні недоліки системи судочинства і структури судового устрою, що були отримані у спадок від СРСР. Враховуючи успадковані проблеми судочинства, головною ознакою яких була залежність суду від влади були сформовані пропозиції, що дозволили вирішити ряд існуючих на той час проблем не тільки у структурі судової влади, а й у процесуальному аспекті здійснення судочинства.

Але, передбачена Концепцією 1992 року судово-правова реформа, на жаль, так і не була здійснена в повному обсязі. Це можна пояснити тим, що дана Концепція, заклавши підвалини створення судової влади та відігравши важливу роль в організації судової системи в Україні, з прийняттям Основного Закону України 1996 р. практично втратила значення програмного документу, хоча, все ж таки деякі положення Концепції ще досить тривалий час зберігали свою актуальність.

Прийняття у 1996 р. Конституції України стало фундаментальною основою у визначенні засад правосуддя як особливого завдання держави, організації судових органів в Україні, основних принципів здійснення правосуддя та участі народу у його реалізації. Основний Закон України закріпив базові положення правого статусу судової влади, що в подальшому стали основою для розробки та реалізації судово-правової реформи в Україні. Основні організації судової влади та процедура реалізації правосуддя знайшли своє детальне відображення у законодавстві України, що відіграло суттєву роль у розвитку української державності, а також демократичних та правових засад суспільства.

Питання про реформу судово-правової системи набуло якісно нових пріоритетів після прийняття Основного Закону України. Верховна Рада України отримала правову базу та першочергові завдання, що стосувалися процесу оптимальної перебудови судової системи у державі.

Проведення «Малої судової реформи» було пов'язано із закінченням п'ятирічного терміну дії п. 12 «Перехідних положень» Конституції України 1996 р., що закріплювали організацію та діяльність судової системи України. Для забезпечення відповідності організації судової влади конституційним положенням і була проведена так звана «мала

судова реформа». Протягом цього періоду було прийнято цілу низку законів. А саме: Закон України «Про судоустрій України», Закон України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну і дисциплінарну відповідальність суддів судів України», Закон України «Про статус суддів», Закон України «Про органи суддівського самоврядування» та ін. Слід відмітити, що нововведення, здійсненні протягом «малої судової реформи» стосувалися і арбітражних судів.

2002 р. став доленосним для реалізації закріплених на конституційному рівні положень стосовно здійснення правосуддя та зміцнення в державі позиції судової влади як самостійної гілки влади. Так, у лютому 2002 року парламентом України було прийнято довгоочікуваний Закон «Про судоустрій України», що став вирішальним кроком на шляху судово-правової реформи. Завдяки даному нормативно-правовому акту було вирішено цілу низку питань, що стосувалися забезпечення діяльності судів, організації судової влади, та реалізації суддівського самоврядування як однієї з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів та суддів.

Безперечними досягненнями Закону «Про судоустрій України» можна вважати введення у судову систему апеляційних судів, збільшення організаційних форм суддівського самоврядування та значне розширення їх повноважень, що до цього часу були переважно номінальними, а також те, що даний нормативно-правовий акт не включив судову систему у число державних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю і правопорушеннями, оскільки ця функція не може бути притаманною суду.

Проте, ми погоджуємось з видатним науковцем О.І. Ющиком, який зауважив, що Закон України «Про судоустрій» став продуктом компромісу, який довелося знаходити в умовах цейтноту, коли закінчувався п'ятирічний термін реформування судової влади, визначений у «Перехідних положеннях» Конституції 1996 року [4].

Не зважаючи на позитивні зрушення, все ж таки, деякі помилкові зміни до законодавства спричинили стрімке збільшення у судових органах кількості справ та матеріалів, суттєво ускладнили їх діяльність, що в свою чергу призвело до погіршення умов доступності пересічних громадян до правосуддя, а також до відсутності бачення перспектив розвитку судової системи та прорахунків щодо її організації.

Крім того, експертами Ради Європи були надані висновки, що положення Закону «Про судоустрій України» потребували удосконалення, оскільки не відповідали європейським стандартам у частині як самої побудови системи судів, так і організації судової влади.

Таким чином, у зв'язку з нагальною необхідністю реформування судової системи України наприкінці лютого 2004 року Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики, Центром політико-правових реформ та Міжнародним фондом «Відродження» було організовано та проведено у Київському регіональному центрі Академії правових наук України науково-практичний семінар «Концепція розвитку системи правосуддя в контексті судової реформи в Україні» [5, с. 154].

Згідно проекту Концепції розвитку системи правосуддя на 2004-2014 рр. підвищення якості розгляду судових справ можливо було досягти завдяки поділу загальної юрисдикції на окремі види спеціалізованих юрисдикцій. Спеціалізованими повинні були бути всі суди загальної юрисдикції. А також необхідно відмітити, що спеціалізація повинна відбуватися за галузевою ознакою та обумовленим нею видом судочинства.

Взагалі, слід відмітити, що головною метою реформи стало створення науково обґрунтованої судової системи в Україні, а до її завдань можна було б віднести усунення недоліків, що сформувалися у наслідок непослідовності у здійсненні попередньої судової реформи, оптимізацію системи судів загальної юрисдикції, забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості у діяльності судів, посилення гарантій незалежності судів тощо. Це стало результатом того, що на даний час суди в нашій державі ще є досить далекими від дійсно дієвих інститутів захисту прав людини, а довіра до них з боку суспільства залишається на досить низькому рівні.

Зважаючи на це, законодавцем було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який можна охарактеризувати, на даний момент, як важливий етап проведеної судової реформи та становлення судової системи. Зазначений нормативно-правовий акт закріпив велику кількість

новел, зокрема принцип інстанційності при побудові судової системи, принцип внутрішньої спеціалізації, збільшено кількість судових інстанцій, ліквідовано військові суди, закріплено процедуру фінансування судових органів, закріплено правовий статус судових засідателів та присяжних тощо.

Висновки і пропозиції. Створення дійсно незалежної влади, побудови судового процесу на основі принципів змагальності та рівноправності сторін, удосконалення доступу до правосуддя на всіх його стадіях і забезпечення громадян юридичною допомогою вимагає зусиль саме Верховної Ради України.

Як висновок хочеться додати, що хоча й прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», проте судова влада потребує нових змін оскільки держава та суспільство постійно розвивається, то і судова влада має відповідати цьому розвитку. Саме тому оновлення нормативно-правових актів, зокрема, що стосуються судової влади, вимагатиме подальшого вдосконалення.

Список літератури:

1. Новий тлумачний словник української мови. У 3 томах. / Укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М. – К.: Аконт, 2003. – Т. 1. – 926 с.
2. Бойко В.Ф., Євдокимов В.О., Юлдашев О.Х. право людини на правосуддя (судове право України): Навч. Посіб.– К.: «Варта»; МАУП, 2003. – 256 с.
3. Кивалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. – Одесса: Юридична література, 2010. – 272 с. : ил.
4. Ющик О.І. «Судовій реформі не завадило б більше здорового глузду» [Електронний ресурс] / О.І. Ющик. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2098/>
5. Поleshko А. Концепція розвитку системи правосуддя в Україні: з науково-практичного семінару // Право України. – 2004. – № 4. – С. 156.

Зубачева И.С.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СТАНОВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

Исследован вопрос развития судебной власти в Украине. Определено, что в большинстве демократических государств право судебной защиты закрепляется в конституциях и играет важную роль в структуре конституционно-правового статуса человека. Изучены вопросы основных составляющих содержания права, заключаются в независимости и беспристрастности суда, доступности правосудия, права апелляционного и кассационного обжалования судебного решения, права на защиту, равенство всех участников судебного процесса перед законом и судом, публичности судебного разбирательства, а также рассмотрения дел в кратчайшие сроки, предусмотренный законом. Указано, что обязательным элементом, в период становления правового государства является формирование эффективной и независимой судебной власти, которая благодаря реализации правосудия была бы в состоянии решать споры, возникающие в обществе и защищать права и свободы человека и гражданина. Акцентировано внимание на том, что постоянное развитие общественных отношений в государстве с момента провозглашения независимости Украины приводил к постоянной трансформации судебной власти.

Ключевые слова: Власть, судебная власть, судебная система, реформа, судебная реформа.

Zubachova I.S.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF FORMATION OF JUDICIAL POWER IN UKRAINE

Summary

The problem of the judiciary in Ukraine is investigated. It is determined that in most democratic states the right to judicial protection is enshrined in the Constitution and plays an important role in the structure of constitutional and legal status of the person. The issues of the main components of the law manifested in independence and impartiality of court, access to justice, the right to appeal and cassation appeal against court decision, the right to defence, equality of all trial participants before the law and the court, publicity of the trial and deliberations within the shortest possible period prescribed by law. It is indicated that binding element in the establishment of the rule of law is development of an effective and independent judiciary, which due to the course of justice would be able to resolve disputes that arise in society and protect the rights and freedoms of man and the citizen. It is emphasized that the continuous development of social relations in the country since independence of Ukraine led to permanent transformation of the judiciary.

Keywords: power, judiciary branch, judiciary system, reform, reform of the judiciary.